

GRÓSZ ANDRÁS

A Magyar Sion hegyéről

Csernoch János esztergomi érsek és a magyarországi németek
(1920–1927)

tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a magyar katolikus egyház feje, Csernoch János bíboros-hercegprímás, esztergomi érsek (1912–1927) és a hazai németiség kapcsolatát vázaltszerűen bemutassam. A téma kutatása során nemcsak az egyház és a nemzetiség országos, valamint helyi szintű egymásra hatását vizsgáltam, hanem a két világháború közötti katolikus klérus kisebbségpolitikai terveit, elképzeléseit is. Az 1852-ben született szlovák származású Csernoch János – aki korábban a csanádi püspöki és a kalocsai érseki széket is betöltötte – kisebbségpolitikában vitt szerepére döntően Tilkovszky Loránt és Norbert Spannenberger tanulmányai ugyan számos ponton utalnak, ennek ellenére az esztergomi érsek ebbéli tevékenységének részletes bemutatásával máig adós a történelemtudomány.¹

Csernoch János egyházkormányzata a magyar történelem egyik legváltozatosabb időszakát öleli fel: X. Pius pápa 1912-ben közvetlenül az első világháború kirobbanása előtt nevezte ki őt esztergomi érsekké, és a „nagy háború”, majd az 1918-as vereség után egyrészt belpolitikai változásokkal (polgári demokratikus forradalom, proletárdiktatúra, ellenforradalmi rendszer kiépülése), másrészt a párizsi békekonferencia döntésének eredményeként új határokkal kellett szembesülnie. Mindezen történések számos új problémát is magukban hordoztak, akár a főkegyúri jog gyakorlása, akár a Trianon okozta új országhatárokkal megváltozó egyházi igazgatás, akár az államforma, akár a kibontakozó legitimista és keresztényszocialista mozgalom kérdésében. Ezekkel a változásokkal szorosan összefüggött a hazánkban élő kisebbségek ügye, akik közül a legnépesebbet 1920 után a hazai németek alkották a teljes népesség belüli csaknem 7 százalékos arányukkal. A zömében gazdálkodó, mezőgazdasággal foglalkozó hazai németiség a magyar állam iránti hűsége mellett használta német anyanyelvét, népi kultúrájában élt, és bizonyos lokális önazonosságtudattal rendelkező társadalmi csoportként békésen megfért a többségi nemzettel. Az együttélés alapfeltétele azonban – különösen az első világháború, a német anyanemzettel való találkozása után – kulturális, oktatási és nyelvi jogainak biztosítása volt, mert ezek egyrészt önazonosságának, megélt identitásának sarokpontjai voltak, másrészt alapvetően érintették mindennapjait, és képessé tették a magyar haza iránti szoros elköteleződésre. Egyházpolitikai jelentőségüket növelte, hogy a trianoni Magyarországon élő alig több mint félmillió

GRÓSZ ANDRÁS (1979) történész, az ELTE-BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának doktorandusza, a budaörsi Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény munkatársa.

¹ Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi anyanyelvű oktatás Magyarországon a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944). *Századok*, 1995/6, 1251–1274 (továbbiakban: Tilkovszky 1995) és Spannenberger, Norbert: *Die katholische Kirche in Ungarn (1918–1939)*. Stuttgart, 2006, Franz Steiner Verlag.

német elsőprő többsége római katolikus volt.² A hazai németiség vallási hovatartozása mellett az anyanyelvhasználat problémája is a kérdés központi elemét alkotta, hiszen az alapfokú iskolahálózat döntő része a katolikus egyház kezelésében működött, így autonómiája révén a klérusnak ezen a területen jelentős befolyása volt. Ebben a sajátos viszonyrendszerben a hazai németiség katolicizmushoz fűződő kapcsolata tehát nem pusztán a felekezeti hovatartozás elemeként jelent meg, hanem az identitás megváltásához szorosan kapcsolódó kisebbségi nyelvhasználat révén többtényezős kölcsönhatásban is állt az intézményes egyházzal. Ez a többkomponensű, elsődlegesen a nyelvre fókuszáló kapcsolat a liturgia (templomi énekek, prédikáció) és a döntően egyházi fenntartású alapfokú oktatás területén öltött testet, és vált a korszakon végigvonuló problémává.

Az előzményekhez hozzátartozik, hogy a Tanácsköztársaság bukása után az átmeneti kormányok idején, majd az ellenforradalmi rendszer kibontakozásának első hónapjaiban a magyar politika alapvető érdeke volt, hogy a párizsi béketárgyalásokon, majd a későbbiekben is kedvező nemzetközi kép alakuljon ki az ország kisebbségpolitikájáról. A vezető politikai elit a törvénykezés és rendeletalkotás szintjén folyamatosan napirenden tartotta a kérdést. Így került sor 1919 augusztusában a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztériumának felállítására, amelynek élére a bácskai születésű Bleyer Jakab egyetemi tanár került.³ Minisztersége idején született meg a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló rendelet, amely – 1868-hoz képest – a társadalmi, politikai és kulturális életben jelentősen bővítette a kisebbségek nyelvhasználati jogát.⁴ Ugyanakkor a trianoni béke után egyre erősödtek azok a hangok, amelyek – immár az ország számára kedvezőtlen békeszerződés megszületése után – részben valamiféle önvédelmi reflexként szükségtelennek és károsnak vélték a hazai kisebbségeknek tett további engedményeket, valamint az addig megtett intézkedéseket is kétségbe vonták. A rá nehezedő nyomás és a nyugat-magyarországi autonómiával kapcsolatos viták miatt Bleyer 1920 decemberében lemondásra kényszerült. Néhány hónappal később a Bethlen-kormány – engedve a területvesztések miatt elkeseredett sovíniszta ellenzék nyomásának – megszüntette a nemzetiségügyi miniszteri posztot, majd a területet 1922-től a miniszterelnök közvetlen irányítása alá vonta. Ez a lépés ugyan lezárta egy nagy reményekkel induló minisztérium rövid működési periódusát, ugyanakkor a kérdés kormányfői hatáskörbe utalása azt is jelezte, hogy Bethlen a kisebbségi ügyeket ki kívánta vonni a napi politikai támadások pergőtüze alól, és annak hosszú távú, perspektivikus megoldására törekedett.

² Az 1930. évi népszámlálás alapján a magyarországi németiség csaknem 82%-a volt római katolikus. A népszámlálások adatait közli: Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. Budapest, 1994, Ikva Kiadó, 7–13.

³ A magyarországi németiség két világháború közötti történetével kapcsolatban Bleyer Jakab személye megkerülhetetlen, így Bellér Béla, Tilkovszky Lóránt, Fata Márta, Eiler Ferenc, Norbert Spannenberger, ill. Gerhard Seewann tanulmányaikban tudományos igényességgel, bár eltérő hangsúlyokkal foglalkoznak szerepével és munkásságával. Hedwig Schwind Bleyerről írt disszertációja széles körű forrásanyagot ölel fel, de több pontjában nélkülözi a kiegyensúlyozottságot (Schwind, Hedwig: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München, 1960, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks).

⁴ A Friedrich-kormány 1919. augusztus 21-én adta ki a 4044/1919. M. E. sz. rendeletet a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról, amely leszögezte, hogy minden magyar állampolgár „népfaji különbség nélkül” teljesen egyenrangú. In *A magyar állam és a nemzetiségek (1848–1993)*. Főszerk.: Balogh Sándor. Budapest, 2002, Napvilág Kiadó.

A kisebbségek ügyének kezelésében a katolikus klérus igazodott az ellenforradalmi rendszer politikájához, így a kérdés szorosan összekapcsolódott az ország területi integritásának problematikájával. Ez lényegében annak felismerését jelentette, hogy az egykori országhatárok helyreállítása, a nemzetiségek „visszanyerése”, így a Szent István-i állameszme érvényesítése – az elképzelések szerint – csak egy méltányos kisebbségpolitika kidolgozásával volt lehetséges. A magyar katolikus egyház azért is tudott azonosulni – az ideológiai hasonlóságok mellett – a kibontakozó ellenforradalmi rendszer céljaival, mert a területi elcsatolások révén több egyházmegyéje is súlyos veszteségeket volt kénytelen elkönyvelni, így a klérus a revíziós politika majdani sikerében láthatta elvesztett részeinek visszaszerzését. A mindenkori esztergomi érsek az ország első főpapja volt, aki tisztsége révén nemcsak egyházmegyéjében és egyházán belül vitt vezető szerepet, hanem közismerten az ország közéletében is. A kisebbségi kérdés kezelésében a magyar hercegprímás személyisége, valamint az ügy iránti érdeklődésének mértéke is kiemelt szerepet játszott. Csernoch János esztergomi érsek – akinek főegyházmegyéje nagy része Csehszlovákiához került – azon túl, hogy azonosult a területi integritás elvével, komolyan vette azokat a törvényi előírásokat, amelyek a kisebbségi jogokat garantálták: „Amint az újonnan alakult államok nem tarthatják meg erőszakkal a Magyarországhoz vonzódó népeket, úgy Magyarország sem hódíthatja vissza erőszakkal azokat a népeket, amelyek nem akarnak visszajönni. Végtelenül fontos tehát ma a türelmes és igazságos nemzetiségi politika, amely a megszállott részek lakosságában a szimpátiát ápolja Magyarország iránt” – írta az érsek még 1920 februárjában Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszternek, amikor nemzeti hadsereg fővezérsége részéről egyik papját érte kritika – mondjuk úgy – „túlzott pángermánizmus” miatt csak azért, mert a kormány kisebbségi előírásai szerint járt el.⁵ Csernoch levelében megvédte a plébánost, utalva arra, hogy a katonaság nem cselekszik helyesen, ha a kormányzat – és elsősorban a sokak számára már ekkor szálkát jelentő nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztériuma – nemzetiségi politikája ellen fordul, amelyet az egyház a maga számára irányadónak tekintett. Hasonló álláspontot képviselt a hercegprímás 1920 májusában is, amikor Bleyer Jakab kisebbségi miniszter kérésére arra utasította az egyházmegyei tanfelügyelőket, hogy az 1919-es nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló – a kisebbségi nyelvhasználatot iskolai szinten is biztosító – rendeletet hajtsák végre a katolikus népiskolákban is, mondván: „A nemzeti kisebbségek kulturális igényeinek lehető kielégítését egyrészt maga az igazságosság is parancsolja, de másrészt hazai érdekeink is megkövetelik.”⁶

Csernoch János sem az 1919/1920-as átmeneti kormányok, sem az 1920 utáni ellenforradalmi konszolidáció idején nem tett olyat, amely ellentétes lett volna a magyar kormányok kisebbségpolitikájával, teljes mértékben támogatta a tárgyban megszülető intézkedéseket, ugyanakkor véleményének kialakításában megfigyelhető volt az álláspontok között kiegyensúlyozó, a kölcsönös érdekeket figyelembe vevő attitűd is, amely a kisebbségi problémákra nyitottan reagáló főpap képét erősíti.

A párizsi békerendszer kisebbségvédelmi előírásait teljesíteni és a külpolitikai elszigeteltségből kitörni kívánó kormányzat 1923 őszén vezette be a kisebbségi népiskolai

⁵ Prímási Levéltár Esztergom (továbbiakban: PLE)-Cat.21.-2552/1920. Egyházkormányzati iratok.

⁶ PLE-Főtanfelügyelőség-573/1920. Nemzeti kisebbségek tanügye.

rendeletet, amely előírta, hogy a 40 nemzetiségi tankötelessel bíró településeken összehívott szülői értekezletek helyben választhatnak a kisebbségi egynyelvű (A), a vegyes (B) és a magyar egynyelvű – azaz nyelvoktató – (C) iskolatípus közül.⁷ A rendelkezés – amely az egyházi autonómia miatt a katolikus népiskolákra nem vonatkozott – betartását Csernoch János vállalta, sőt bírálta a helyi közigazgatás ezzel ellentétes szándékait. Az érsek röviddel a rendelet életbe léptetése után Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt levelében aggodalmának adott hangot azon törekvések miatt, amelyek a kisebbségek kulturális jogait – a rendeletekkel ellentétes módon – szűkíteni igyekeztek, „hiszen éppen ezen törekvések szolgáltak, ha nem is okul, de bizonyára ürügyül arra, hogy soknyelvű drága hazánkat darabokra tépjék. S mivel ma is a kémekek egész légióival vagyunk körülveve, akik szinte lesik minden lépésünket és intézkedésünket, s különösen a nemzetiségekkel szemben tanúsított viselkedésünket, kerülni kellene minden olyan, kivált hivatalos lépést, amely a kisebbségi nyelv elnyomásának csak gyanúját is kelthetné.”⁸ Ezt az álláspontot nemcsak az állami szervekkel, hanem olykor saját papjaival szemben is érvényesítette: amikor az Esztergom vármegyei Kirva (ma Máriahalom) plébánosa bírálta az 1923-as iskolarendeleletet, és a hercegprímáshoz írt beadványában az A-, és B-típusú kisebbségi népiskolák szükségességéről írt, Csernoch válaszában lehűtötte a kedélyeket: „Elég volt már a chauvinismusból! Igenis tanítsák a magyar nyelvet minden községben, de a nép nyelvét épp oly jól!”⁹ A türelmes kisebbségi politika gyakorlása helyi szinten azért sem volt egyszerű, mert az egyházmegyék papsága zömében azzal a helyi közvéleménnyel élt együtt, amely oly sikeresen kontrázta az állami politikát. Emellett a Trianon után kialakult légkörben, a protestáns egyházakkal „versenyezve” a klérus egy része ebben a kényes ügyben nem kívánta magára venni a hazafiatlanság vádját. Ezt a hezitálást elősegítette, hogy a települési és a vármegyei közigazgatás gyakran elszabotálta az oktatási rendelet végrehajtását, vagy nyomást gyakorolt a típusról döntő szülői értekezletekre azért, hogy az a C-típusú iskola mellett döntsön. A kisebbségi népiskolák típusát meghatározó szülői értekezleteket hol a vármegyei vezetés gáncsoskodásai, hol az adott település jegyzőjének vagy plébánosának sovinizmusa, hol pedig a lakók félelme vagy passzivitása befolyásolták. Sok esetben ugyanakkor a kormányban sem volt meg az elszánás, hogy saját intencióinak megfelelően cselekedjen. Klebelsberg miniszter Csernoch érsekhez 1924 nyarán írt levelében a kisebbségi jogok biztosításának szükségessége mellett érvelt, sajnálkozását fejezve ki a helyi közigazgatás gyakori ellenséges szándékai miatt. Ugyanakkor éppen ezért arra hívta fel a főpap figyelmét, hogy a katolikus elemi népiskolákban általában a C-típus bevezetését tartaná kívánatosnak, a B-típust csak szülői kérésre valósítsák meg, míg a kisebbségi egynyelvű A-típus alkalmazását pedig ne preferálják.¹⁰ Lényegében tehát a kormány az oktatásügyben kialakult többfrontos helyzetben sajátos „tojástáncot” járva iránymutatást adott a katolikus egyháznak a kérdés kezeléséhez, amely ennek az igénynek igyekezett is megfe-

⁷ A VKM 110.478/1923. VIII. sz. kisebbségi iskolarendelethez mellélt megszületett a nemzetiségek bíróság előtti nyelvhasználatát szabályozó 1924. évi II. tc., valamint a végrehajtásul szolgáló, 1924 novemberében megjelent 7500/1924. ME. sz. rendelet a kisebbségi vidékeken alkalmazott tisztviselők szükséges nyelvismeretéről.

⁸ PLE-Főtanfelügyelőség-926/1923.

⁹ PLE-Főtanfelügyelőség-1009/1923. Közli: Tilkovszky 1995, 1255.

¹⁰ PLE-Főtanfelügyelőség-521/1924. Közli: Tilkovszky 1995, 1255.

lelni. Tény, hogy sok esetben a német nyelvet ismerő tanerők hiánya is oka volt az iskolai típusról szóló határozatok végrehajthatatlanságának, éppen ezért a minisztérium német nyelvi tanfolyamokat tartott az egyházi tanítók részére is, amelyekben az egyház által fenntartott iskolák is részt vettek.¹¹

A magyarországi németség kulturális és nyelvi jogait erős kormányzati kontroll mellett az oktatásban is felkaroló szervezet a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) volt, amely létrejöttével szervezeti keretbe foglalta a döntően agráriummal foglalkozó hazai németség céljait, érdekeit. Az egyesület megalakulásáról Csernoch János érsek már 1924 tavaszán pontos információkat kapott Bethlen István miniszterelnöktől, aki elsősorban abban kérte a hercegprímás támogatását, hogy minél több egyházi személy csatlakozzon az egyesülethez: „Célom ezzel az, hogy az egyesület ne legyen egyoldalú összetételű s színezetű, s ne legyen ez által esetleg akaratlanul is eszköze annak, hogy a hazai németajkú lakosság elkülönüljön valamilyen viszonylatban az ország más ajkú lakosaitól.”¹² A kormányfő törekvése egyértelműen arra irányult, hogy minél szélesebb körben egy, a végrehajtó hatalom által ellenőrzött szervezet révén lefedje a hazai németség irányzatait, s ebben a katolikus egyház messzeemenő támogatására számított. Csernoch válaszában pozitívan reagált a kezdeményezésre, biztosította a miniszterelnököt arról, hogy ajánlani fogja a szervezetbe való belépést püspöktársainak és papságának.¹³ (Bethlen a levélben név szerint említette Glattfelder Gyula csanádi, Rott Nándor veszprémi és Hanauer A. István váci püspököket, akik később helyet kaptak az MNNE tiszteletbeli vezetőségében.) Az érsek – azon túl, hogy egyetértett a kormány politikájával – pontosan értette és érzékelt azokat a kül- és belpolitikai körülményeket, amelyek a méltányos kisebbségpolitika irányába mutattak, bár Németország szerepét alábecsülte: „Hatalmi téren a németség ma nem számít s talán sokáig nem fog számítani. A magyar külpolitikát nem is lehet egyoldalúan a németségre építeni, de ha már más nemzeteknek határozott támogatásával nem dicsekedhetünk és azoktól egyselőre az ország integritásának helyreállítását nem várhatjuk, a németeket nem szabad ellenségünké tennünk.” Ugyanakkor hangsúlyozta: „[...] Nem szabad megengedni, hogy a németség a magyaroktól elkülönüljön és azoktól független vagy velük ellentétes politikát űzzön [...] Különösen arra kell ügyelni, hogy a német intelligencia a magyarokkal együtt nevelődjék és a magyar történelem és kultúra gondolatvilágába behatoljon. [...]”¹⁴ A főpap levelében nem vetett számot azzal a ténnyel, hogy a magyarországi németségnek szinte alig jött létre saját értelmisége, mert a kiemelkedés útja elsősorban a magyarságba történt asszimilálódása volt. Csernoch arra kérte Bethlent, hogy ösztönözze a helyi közigazgatást a kormány rendelkezéseinek betartására annak érdekében is, hogy a papság ebbéli munkáját se akadályozzák. Ezzel a hercegprímás azt is el kívánta érni, hogy az államhatalom adjon neki segítséget, hogy papjai az ő intenciói szerint cselekedjenek ebben az igen érzékeny kérdésben. A levélben az érsek hosszan jellemezte a megalakuló Népművelődési Egyesület életre hívóját, Bleyer Jakobot: „[...] becsületes szándékú embernek tartom. Többször volt alkalmam vele hosszabb eszmecsere-t folytatni. Gondolkodásának világossága, tapasza-

¹¹ PLE-Főtanfelügyelőség-521/1925.

¹² PLE-Cat.46.-751/1924. Egyházkormányzati iratok.

¹³ PLE-Cat. 46.-751/1924. Egyházkormányzati iratok.

¹⁴ PLE-Cat. 46.-751/1924. Egyházkormányzati iratok.

latokon nyugvó szilárd elvei, kétségtelen hazafiassága – erős német népszerűsége és a német kultúráért lelkesedése mellett – megnyugtató hatással voltak rám. [...] Német szempontból is a történelmi Magyarország meggyőződéses híve. Az elszakadt országrészek németiségében ápolja a magyar hazához való visszavágyódást. S hogy ez a munkája minél sikeresebb legyen, azért sürgeti a magyarországi németiség nyelvének és kultúrájának kímélését és fejlesztését.”¹⁵ A Bethlenhez lojális és az egyesület elnöki posztjára szánt legitimista Gratz Gusztáv volt külügyminiszter mellett az ügyvezető alelnökséget ellátó, hívő katolikus Bleyernek az ellenforradalmi rendszerhez, valamint az ország területi integritásához való ragaszkodása a klérus számára is elfogadhatóvá tette személyét.

A Csernoch–Bethlen-levélváltás következménye volt, hogy a püspöki kar 1924. április 9-ei ülésén támogatásáról biztosította a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület megalakítását, és egyházi személyek részére is ajánlotta a szervezetbe való belépést.¹⁶ Így került sor a levélben említett Glattfelder, Hanauer és Rott püspökök csatlakozására, akik az alapításkor az MNNE tiszteletbeli vezetőségi tagjai lettek.¹⁷ A főpapság szerepe döntő részben formális volt az egyesületben, jelképezve a szervezet vallásos jellegét és a klérushoz való hűségét, de egyben kifejezve az állam iránti kötődését is. A szimbolikus jelenlétén túl a Népművelődési Egyesületben szerepet vállaló alsópapság lényegesen aktívabb tevékenységet fejtett ki már az alapítást megelőzően is a hazai német mozgalomban, mint a püspökök. A papok – helyi működésük mellett – kiemelkedő szerepet játszottak a német kisebbségi sajtóban is, amelynek elsődleges fóruma a Bleyer Jakob által külső pénzügyi forrásból 1921-ben létrehozott *Sonntagsblatt* című német nyelvű hetilap volt.¹⁸ Az újság elsősorban a mezőgazdasággal foglalkozó, vidéken élő német lakosság életmódjához és vallási szokásaihoz igazodó témákkal jelent meg. Erősíteni kívánta olvasóiban a magyar állam iránti hűséget és a német kulturális és nyelvi jogok iránti elkötelezettséget úgy, hogy mindeközben a Népművelődési Egyesület programját, célkitűzéseit és szervezeti életét is propagálta a hazai németiség körében. A lap részére Csernoch János érsek egy külföldről érkező adomány szétosztásakor több alkalommal is kisebb értékű pénzügyi támogatást folyósított.¹⁹ Érdemes megjegyezni, hogy a bécsi érsek által közvetített, kisebb dollárértékű adomány kétharmadát Csernoch – az ismeretlen adományozó kívánságának megfelelően – a magyarországi németek céljára fordította, így egyházmegyéje német plébániáinak, valamint a győri és a szombathelyi püspökségeknek is utalta. A támogatás maradék részét a hercegprímás a bécsi Pázmáneumban tanuló papnövendékeknek szánta, mert jórészüik „a hazai németajkú hívek számára neveltetik és ezek lelki gondozására fog rendeltetni”.²⁰

¹⁵ PLE-Cat. 46.-751/1924. Egyházkormányzati iratok.

¹⁶ A magyar katolikus püspöki kar 1924. április 9-ei ülése. 24. napirendi pont. In *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I. kötet Szerk. Beke Margit. München–Budapest, 1992, Aurora, 134 (továbbiakban Beke 1992).

¹⁷ *Unser Fest. Die feierliche gründende Generatversammlung des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereines*. Sonntagsblatt, 1924. augusztus 10. 5. Az 1930-as években Grösz József szombathelyi püspök, későbbi kalocsai érsek is csatlakozott a Népművelődési Egyesülethez.

¹⁸ A *Sonntagsblatt* megalapításáról bővebben lásd Fata, Márta: Jakob Bleyer und das „Sonntagsblatt”. Gründung und Entwicklung des Wochenblatts von 1921 bis 1933. In *Deutsche Literatur im Donau-Karpatenraum (1918–1996)*. Regionale Modelle und Konzepte in Zeiten des politischen Wandels. Szerk. Fassel, Horst. Tübingen, 1997, 9–23.

¹⁹ PLE-Cat.55-3355/1921. és PLE-Cat. 55-896/1923. Egyházkormányzati iratok.

²⁰ PLE-Cat. 55-3355/1921. Egyházkormányzati iratok.

A pénzügyi támogatás kieszközlésében és a magyarországi németiség iránti szimpátia ébren tartásában fontos szerepet játszott Csernoch környezetében a hercegprímás korábbi titkára, a bácskai német Lepold Antal, valamint a felvidéki cipszer Csiszárík János címzetes püspök is, akik rendszeresen publikáltak a *Sonntagsblatt*-ban.²¹ Csiszárík 1932-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig számos német kisebbségi rendezvény szónoka is volt, és 1925 augusztusában ő lett az, aki megáldotta a Népművelődési Egyesület szervezésében az ausztriai Mária-kegyhelyre, Máriacellbe induló több száz német zarándok központi zászlaját. A zarándokutakra egészen 1939-ig az MNNE támogatásával minden évben Szent István ünnepén sor került, megmozgatva így a hagyományosan katolikus magyarországi német falvak nagy részét.²²

A kisebbségi oktatásügy kérdésében nem következett be lényeges javulás a Népművelődési Egyesület 1924. augusztusi hivatalos, kormány által is engedélyezett megalkulása után sem. Az iskolai típusváltoztatások országszerte továbbra is vontatottan haladtak, az egyházi alapfokú oktatási intézményekben még inkább, hiszen az egyház nem volt kötelezhető az átállásra, viszont nagyszámú iskolája révén nélküle a kisebbségi iskolakérdés rendezése szinte megoldhatatlan volt. A patthelyzetre már 1924 őszén Bleyer felhívta a figyelmet a *Sonntagsblatt* hasábjain, majd a megoldást elősegíteni kívánó Bethlen István miniszterelnök kifejezett kérésére a kormány részére is átadott jegyzékben mutatott rá a kisebbségi népiskolák helyzetének továbbra is fennálló nehézségeire.²³ Az elemzésben Bleyer az egyházi iskolafenntartókkal való szorosabb együttműködést sürgette, utalva arra is, hogy nem egy helyen erőteljes ellenállás tapasztalható az egyházi iskolahatóság részéről a rendelettel szemben. Ennek kapcsán vetette fel, hogy ne a helyi szinten könnyen befolyásolható szülői értekezletek, hanem a népszámlálási statisztika figyelembevételével szülessen döntés egy-egy kisebbségi iskola típusáról. Számos helyen ugyanis az a gyakorlat alakult ki – amint az Esztergom vármegyei Csolnokon is előfordult –, hogy az egyházi tanfelügyelőség biztosította az adott iskola szülői értekezlet által jóváhagyott típusát, majd részben királyi tanfelügyelői nyomásra, ill. egy-egy helyi tiltakozásnak, jegyzői panasznak helyt adva az egységesen nemzetiségi tannyelvű A-típusút újabb szülői értekezlet összehívásával vegyes tannyelvű B-típusúvá változtatta. A csolnoki döntést tartalmazó határozat indoklása szerint a B-típus választása azt fejezte ki, „[...] hogy ámbár a község lakosai német anyanyelvűek, mindamellett az állam nyelvét tiszteletben tartják s a hazafiatlanságnak gyanúját is távol tartani törekszik (sic!)”.²⁴ Nem egy esetben a települési és vármegyei közigazgatás kifejezetten belpolitikai okokkal vagy a német terjeszkedés veszélyével magyarázta fenntartását főleg az A-, de a B-típussal szemben is. „Különös, régente mindenki, aki tótul beszélt és tudott, pánszlávot mondottak, most úgy látszik, a németajkúakra kerül a sor; és mindenki, aki németül tud, pángermánnak tartanak” – utalt találón a helyzet fonákására a Komárom vármegyei Tarján község német plébánosa.²⁵

²¹ Bonomi, Eugen: *Katholische Priester aus dem Ofner Bergland in Ungarn als Mitarbeiter des Bleyer'schen Sonntagsblattes*. München, 1968, Verlag Oldenbourg, 205. Südostdeutsches Archiv. XI. Band. Sonderdruck.

²² Bonomi, Eugen: *Ungarndeutsche Wallfahrten nach Mariazell/Österreich im 20. Jahrhundert*. Marburg, 1970, Elwert Verlag, 136–190. Sonderdruck aus Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde. Band XIII.

²³ PLE-Cat. 63-273/1925. Egyházkormányzati iratok.

²⁴ PLE-Főtanfelügyelőség-742/1925.

²⁵ PLE-Főtanfelügyelőség -742/1925.

Bleyer panaszos memorandumát Csernoch János érsek is megkapta, aki az iskolaügyek kérdését az 1925. március 18-ai püspökkari tanácskozás napirendjére tűzte. Az ülést megelőző levelezés szerint Csernoch abban a hitben volt, hogy a valóságosnál kedvezőbb döntések születtek a kisebbségi lakosok számára az iskolatípusok elbírálásakor, ám a pécsi püspöktől kért jelentés ismeretében szükségesnek tartotta egyháza álláspontját határozatlanban megerősíteni, amely szerint „kívánatos a kormányrendelet végrehajtása és a lakosság óhajának respektálása”.²⁶ Bár a szűkszavú döntés helyi szinten kevés következménnyel járhatott, és inkább csak szimbolikus ereje volt, a hercegprímás kérdésre való odafigyelését jól érzékeltette, hogy a bunyevácok és sokácok iskolaügyben tett, anyanyelvre vonatkozó hasonló panaszait, ill. kívánságait is rendezni kívánta püspökkari határozattal, amelyben ugyancsak az 1923-as kormányrendelet végrehajtására ösztönzött.²⁷

Az oktatási kérdések egységes kezelése továbbra is megoldatlan maradt, jóllehet az 1920-as évek második felére a vegyes tannyelvű B-típus afféle kényszerű kompromisszum lett a kormány és a Népművelődési Egyesület között.²⁸ Az iskolaügyi problémák mellett azonban az elvi egyetértés felbomlóban volt: a magyarországi németiség gondjaira egyre inkább a magyar állam iránti hűséget (*Staatsgemeinschaft*) a német népközösséghez (*Völksgemeinschaft*) tartozás elvével összehangolni kívánó, ezért a németországi politikai támogatásban is megoldást látó Bleyer politikája nemcsak a Népművelődési Egyesületen belül okozott súlyos feszültségeket, hanem bizalmatlanná tette a kormányt és a katolikus püspököket is a szervezet iránt.

Az 1925-től súlyos beteg Csernoch János érsek már egyre kevesebbet exponálta magát a kisebbségek gyakorlatilag egyre szövevényesebb és megoldhatatlanabb kérdésében. A hercegprímás az 1926-os chicagói Eucharisztikus Világkongresszuson ugyan még részt vett, majd hazatérése után olaszországi gyógykezelésre utazott, ám onnan visszatérve állapota súlyosbodott, és hónapokig tartó szenvedés után 1927. július 25-én Esztergomban meghalt. A *Sonntagsblatt* hasábjain Huber János soproni kanonok, volt nemzetgyűlési képviselő, Bleyer harcostársa és az MNNE alapítója úgy emlékezett meg az elhunyt Csernoch Jánosról, mint aki egyházfőként az uralkodó magyar sovénizmus elutasítója volt.²⁹

ÖSSZEGZÉS

Csernoch János esztergomi érsek egyházkormányzatával igazodott a kialakuló ellenforradalmi rendszer területi integritásra és revízióra törekvő, valamint a magyarországi németiség számára erős kormányzati kontroll mellett kulturális és nyelvi jogokat biztosítani kívánó politikájához, másrészt késznek mutatkozott a kisebbségi problémák orvoslására is. Ezzel egy időben a magyarországi egyházak között nemes verseny folyt

²⁶ A magyar katolikus püspöki kar 1925. március 18-i ülése. 24. napirendi pont. In Beke 1992, I. kötet, 155.

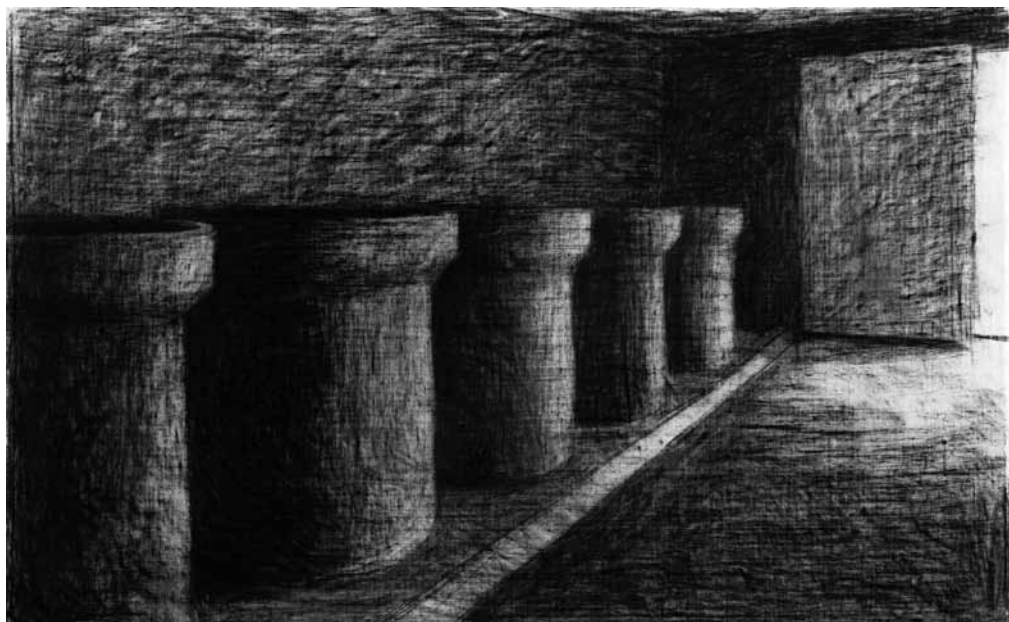
²⁷ A magyar katolikus püspöki kar 1924. április 9-i és október 15-ei ülése. 31. és 29. napirendi pont. In Beke 1992, I. kötet, 135 és 145.

²⁸ Magyar Országos Levéltár (MOL)-Miniszterelnökség (ME)-Kisebbségi Főosztály (K28)-210-1989/1929. Német kisebbségi kérdésről megbeszélés a miniszterelnökségen, 1927. június 17.

²⁹ Dr. Johannes Huber: Kardinal Fürstprimas Dr. Johann Csernoch. In *Sonntagsblatt*, 1927. július 31., 1–3.

a magyar nemzet iránti hűségük, hazafias hozzáállásuk bizonygatásában, s mindez még kisebb térre szorította a hazai németiség jogos kisebbségi igényeinek érvényesülését. A hercegprímás bölcs mértéktartása nyilvánvalóan nem lehetett elégséges a kérdés országos szintű kiegyensúlyozott kezeléséhez, a többszereplős konfliktusos helyzetek megoldásához. A későbbiekben gyakran Csernoch belátási képessége, önkontrollja hiányzott a katolikus klérus egy részéből a kisebbségekkel összefüggő témák megoldásakor. Nem szabad ugyanakkor elfelejteni azt sem, hogy Csernoch János utódának, a kánonjogász Serédi Jusztiniánnak (1927–1945) a német mozgalommal szembeni ellenszenvé és a kisebbségi problémákkal kapcsolatos tartózkodása abból is eredt, hogy az 1930-as évektől radikalizálódó magyarországi német irányzatok háttérében egyre inkább a náci Németország hatalmi törekvései álltak, amelyek az egyház autonómiáját, így a hazai német hívek vallásos életét is súlyosan veszélyeztették. Ennek ellenére, ha a magyar katolikus egyház a két világháború közötti időszakban a felmerülő jogos magyarországi német kulturális, oktatási és nyelvi jogok iránt nagyobb fogékonyságot tanúsít, akkor integráns, kiegyensúlyozó szerepet játszhatott volna a kisebbségpolitika alakításában, így a hazai német mozgalom radikalizálódásának mérséklésében. ◀

Vojnich Erzsébet: Fürdető (szén, vászon)